УДК 821.161.2:94.355(477) "14/17"

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ КОЗАЦТВА В РОМАНТИЧНІЙ ПРОЗІ ОЛЕКСИ СТОРОЖЕНКА

Зінченко Н.І., к. філол. н., доцент

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка
вул. Остроградського, 2, м. Полтава, Україна

nataliya-zinchenko@ukr.net

У статті розглядається тема козацтва в романтичній прозі О. Стороженка. Аналізуються окремі фольклорно-етнографічні твори, вміщені у збірці «Українські оповідання». Визначаються особливості індивідуального стилю письменника.

Ключові слова: тема козацтва, особливості стилю, елементи реалізму та романтизму, фольклорно-етнографічні оповідання.

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ КАЗАЧЕСТВА В РОМАНТИЧЕСКОЙ ПРОЗЕ ОЛЕКСЫ СТОРОЖЕНКО

Зинченко Н.И.

Полтавский национальный педагогический университет имени В. Г. Короленка
ул. Остроградского,2, г. Полтава, Украина

В статье рассматривается тема казачества в романтической прозе О. Стороженко. Анализируются отдельные фольклорно-этнографические произведения, входящие в сборник «Украинские рассказы». Определяются особенности индивидуального стиля писателя.

Ключевые слова: тема казачества, особенности стиля, элементы реализма и романтизма, фольклорно-этнографические рассказы.

INTERPRETATION OF THE GOSSACKS IN ROMANTIC PROSE OLEKSA STOROZHENKO

Zinchenko N.I.

Poltava Korolenko National Pedagogical University
Ostrogradsky Street, 2, Poltava, Ukraine

The Cossacks theme has its further development in Oleksa Storozhenko prose literature. The first Ukrainian folk-ethnographic writer's works contained in the collection "Ukrainian story. The problems of the peasantry life and customs, an echo of Zaporizhska Sich glory wereraised. The creative individuality of the author is mostly distinguished by stories about the Cossacks. They are marked by the influence of folklore and mythological imagery, inspired with romantic pathos.

In some stories ("Kondrat Bubnenko-Shvydky", "Prokop Ivanovych", "Dorosh", "Myroshnyk") the pattern of life and life of the Cossacks in the last years of Zaporizhska Sich were shown. Storozhenko directs the reader's attention to one of the most tragic episodes in the history of our nation.

The main characters are romanticized by the author the former Cossacks. The writer often represents fantastic fancies to stress the originality of the steppe Knights. In creating the concept of the main characters Storozhenko continues the tradition of folk epics, ancient literature, which elevated the image of the Cossacks. The writer romanticized former Cossacks, somewhat idealized Zaporizhska Sich, focusing on the works of M. Gogol, essays H. Kvitka-Osnovyanenko, novels of P. Kulish.

In the story "Kondrat Bubnenko-Shvydky" postezhuyetsya one of the characteristic features of Storozhenko individual style is observing as double narrator using. In the series "Hritsko Klyushnyk Stories" difficult transitionof Sich Cossacks to peaceful, civilian life was shown. The story "Devil in Love" is based on the belief of the devil and witch love stories and about smart Cossacks. In this creation the author skilfully combines lyricism with humour. Legends and superstitions of ancient Zaporizhia underlying the novel "Mark Cursed" as one of the first examples of "Gothic" prose. Storozhenko links the adventures of sorrow traveller with the events of Khmelnytsky Uprising.

In the romantic prose Oleksa Storozhenko finds particular delight of national old times which are portrayed as the ideal human relationships and aesthetic standards.

Key word: Cossacks theme, individual style, elements of Realism and Romanticism, folk-ethnographical short stories.

Із прозою О. Стороженка в літературі знайшла подальший розвиток (після Є. Гребінки та П. Куліша) тема козаччини, яка трактується в різних аспектах. Для письменника основним взірцем і джерелом творчості була багатюща фольклорна скарбниця, котра донесла з глибини віків героїзм, мужність, жертовність в ім'я свободи, кращого майбутнього рідного краю.

У літературознавстві маємо дослідження окремих творів О. Стороженка, його світогляду, індивідуального стилю. Творчість О. Стороженка неодноразово привертала увагу дослідників як за життя письменника, так і в пізніші часи. О. Гончар [3], С. Єфремов [1], А. Іщук [2], Є. Нахлік [4], І. Приходько [5], П. Хропко [7], А. Шамрай [8] та ін. вивчали життєвий і творчий шлях письменника, визначали місце письменника в українському історико-літературному процесі XIX століття.

Мета нашої розвідки полягає в аналізі теми козацтва в романтичній прозі О. Стороженка, з'ясуванні особливостей індивідуального стилю письменника.

На формування світогляду письменника, як відомо, має безпосередній вплив сама дійсність, характер суспільно-політичної і естетичної думки в країні. У 60-х рр. XIX ст. особливої ваги набуває проблема національного самоутвердження, відстоювання прав рідної мови, національної культури і літератури.

Літературознавці 20-х рр. (М. Зеров, А. Шамрай) виокремлювали у прозі О. Стороженка твори гумористичні, етнографічні, історичні. Поширеною є думка про «запізнілий романтизм» О. Стороженка, про впливи на нього І. Котляревського, П. Гулака-Артемовського, М. Гоголя. М. Драгоманов не визнавав романтичної творчості О. Стороженка, вважаючи її анахронічною. І все ж він відзначав мистецький хист письменника в літературі за останні 20 років [7, с. 29]. П. Хропко писав: «Звісно, за кілька десятиріч в письменстві відбулися значні зміни; те, що було відкриттям на початку 30-х років, ставало певною мірою трафаретним наприкінці 50-х. І все ж сам романтичний тип художнього узагальнення був радикально відмінним від реалістичного, що дає підстави бачити в Стороженкові яскравого представника романтичної прози» [7, с. 30].

Перші українські твори письменника публікуються в 1861−1862 рр. у журналі «Основа» під введеною П. Кулішем рубрикою «З народних уст». Згодом так було названо й цикл гумористичних мініатюр у двотомній збірці «Українські оповідання» (1863).

Коло порушених проблем – побут і звичаї селянства, відгомін слави Запорозької Січі. Оповідання про козацтво найбільше виявляють творчу індивідуальність автора. Вони позначені впливом фольклорно-міфологічної образності, наснажені романтичним пафосом.

Кілька оповідань письменника своєю тематикою та образністю звернені в минуле, поетизують картини життя й побуту запорожців в останні роки існування Запорозької Січі. Порушуючи тему зруйнування Січі, О. Стороженко спрямовує увагу читачів на один із найтрагічніших епізодів в історії нашого народу.

Спогади про Запорозьку Січ і звитяги козацтва, про своєрідність порядків у Калі, звичаї запорожців були ще свіжими наприкінці 20-х рр., коли О. Стороженко разом із полком, у якому служив, перебував у Нижньому Подніпров'ї, Поділлі, Причорномор'ї. Він особисто познайомився з колишніми запорожцями та учасниками Коліївщини, живими свідками минулої слави, багато розмовляв із ними, записував їхні спогади, відтак його твори яскраво передають дух того героїчного часу. «Любив я заглядувать у ту колиску, відкіль піднялося усе, що тільки не є значного меж людьми, усе, що й славить, і радує, і гнітить чоловіка…» [6, с. 135].

Овіяне романтичним замилуванням сприймання козацтва виразно відбилося в оповіданнях «Кіндрат Бубненко-Швидкий», «Прокіп Іванович», «Дорош», «Мірошник». Головними героями виступають колишні запорожці, а зміст творів визначається спогадами про минуле, зокрема про зруйнування Січі, про перехід козаків до нового способу життя, пов'язаний із заснуванням хуторів у південних українських степах. Окреслюючи образи козаків, О. Стороженко вдався до романтичної вигадки, певної ідеалізації запорозької вольниці, орієнтуючись на творчість М. Гоголя («Тарас Бульба»), нариси Г. Квітки-Основ'яненка («Головатый», «Основание Харькова»), романи П. Куліша («Михайло Чарнишенко», «Чорна рада»).

Романтична окресленість героїв цих творів виявляється в незвичайності їхньої поведінки. Письменник часто подає фантастичні вигадки, щоб підкреслити неординарність лицарів степу, він продовжував традиції народного епосу, давньої літератури, у яких високо піднесено образ запорожця.

Одне з найцікавіших оповідань цієї групи − «Кіндрат Бубненко-Швидкий». Оповідання, присвячене П. Гулаку-Артемовському, побудоване на спогаді про особисте знайомство з живим сучасником Гонти й Залізняка.

«Чи чули ви, панове, про Кіндрата Бубненка-Швидкого?.. Довгенько він вештався по світу, більше, може, як сто літ. Давно вже в його на грудях лежить широкий криж сирої землі, а й досі по тульчинській околиці гоготить луна од його оповідань, і теперечки ще передають діди онукам його оповідання. І що то був за дід! Між дідами дід, а між молодими ж то молодий; бо серце грало у старого» [6, с. 135].

Так розпочинає автор свою розповідь про славне життя старого січовика, про злигодні й гноблення, яких зазнав народ від свавільного панства, які, проте, не вбили в Кіндрата життєрадісного настрою, а найголовніше – справжньої людяності, чуйного серця й благородної душі.

У цьому оповіданні простежується одна з характерних ознак індивідуального стилю О. Стороженка – використання форми подвійного оповідача: автор-оповідач час від часу передає слово оповідачеві-персонажу. Ось як описано першу зустріч автора зі своїм героєм: *«Тільки переступив поріг, як побачив дідизного старця. Спершу, поки не розглядів, здався він мені якимось-то обскубаним птахом: таке зморщене, миршавеньке, голомозе; нижня челюсть задралась догори, ніс похнюпивсь, неначе спорять, кому перш у рот лізти, руки − як курячі ніжки, спина стулилась з грудьми, і так увесь висох, як сплющений чорнобривчик між листами Псалтиря. Людей найшло повна хата, і реготались. Дідуган гостро глянув на мене; його очі світились ще тим вогнем, що тліє у серці і не потух у грудях.*

− Се наш постоялець, − сказав хазяїн діду, − той, що я вам казав. Уміє по-нашому.

− Де б то йому не вміть, − одказав дідуган, пильно на мене дивлячись, − хіба не бачите, яка в його пика... настоящий козак-півник, біля боку віник!

Усі засміялись, і я за ними.

− Що се ви, діду? − озвалась хазяйка, смикнувши його за рукав. − А як пан розсердиться?

− Не розсердиться, − одказав дідуган, усе дивлячись на мене. − не взяв його кат! Глянь, він і сам сміється! Сідай же, синку, та будеш гостем» [6, с. 136].

За влучним спостереженням І. Приходько, «перед нами не звичайний опис зовнішності людини, дід очима оповідача. Тут складніша психологічна вибудова: з перших слів так і прозирає весело-грайлива й незалежна вдача самого діда, при цьому через деталі у мові автора-оповідача проглядає вже й дідове бачення самого себе. Це не прямий автопортрет,

самоіронічний до того ж, портретні деталі не лише «натякнули», вони «випередили», вони наперед «сказали» про характер діда − «козак-півник»... У деталях поєдналося два кути бачення: оповідача і самого діда» [5, с. 177].

У змалюванні образу Кіндрата Бубненка-Швидкого узагальнення домінує над ідеалізацією. Письменник прагнув художньо передати найкращі риси козацького характеру: патріотизм, життєздатність, енергійність, сміливість, мужність, стійкість, уміння знайти вихід з будь-якого становища, упевненість у собі, гумор, кмітливість. Як справедливо зазначив А. Іщук, «говорячи про те, що О. Стороженко справді в окремих своїх творах без розбору ідеалізував і романтизував минувшину, не треба змішувати з такою ідеалізацією його щирого захоплення славними, героїчними, кров'ю і сльозами освяченими ділами своїх предків-співвітчизників» [2, с. 15].

Романтизовані Стороженком герої оповідань про Запорожжя, безсумнівно, мали реальних прототипів. І хоча ці твори традиційно відносять до жанру оповідання, але, як слушно зауважував П. Хропко, «мабуть, їх правильно було б називати нарисами, своєрідними белетризованими портретами» [7, с. 31].

Малюючи образ запорожця Кіндрата Бубненка-Швидкого, автор називає конкретну місцевість – тульчинську околицю на Поділлі. Трагічна доля судилася колишньому «колієві» – у боях проти шляхти загинув його син, самотнім залишився зі своїм невиліковним болем старий козак.

Доживаючи віку в сільській громаді, старий Кіндрат ховає своє горе за сміхом і жартами. Очі діда «світились ще тим вогнем, що тліє у серці і не потухає у грудях» [6, с. 95], він щиро вважає, що чуже лихо для людей сміх, то нехай краще вони «сміються з моїх смішок, як з мого плачу» [6, с. 98].

У циклі «Оповідання Грицька Клюшника» розгорнено картини нелегкого переходу січовиків до мирного життя, побуту, однак замилування автора патріархальною старовиною, прагнення переконати, якими добрими й справедливими були колись ті пани, що вийшли з козацтва, звучали неправдоподібно, особливо коли згадати, що ці твори написано в період боротьби за знищення кріпосництва.

Зразком романтичного опрацювання міфологічних мотивів є оповідання «Закоханий чорт», в основу якого покладено повір'я про кохання чорта з відьмою та перекази про кмітливих запорожців. У творі виявляється майстерність письменника поєднати задушевний ліризм зі щирим гумором. Автор прагнув створити поетичний образ України, овіяний повір'ями, легендами, переказами, піснями. Такий підхід до змалювання життя ґрунтувався на романтичних принципах відбору матеріалу, його своєрідного незвичайного, художнього узагальнення.

Легенди й повір'я запорозької старовини покладені в основу роману «Марко Проклятий» – одного з перших зразків «готичної» прози. За народними переказами, Марка, за його гріхи, не приймає земля, він приречений на вічні блукання. О. Стороженко пов'язує пригоди страдника-мандрівника з подіями Хмельниччини, однак твір не є історичним. «Зображені картини повстання на Лубенщині, очоленого Максимом Кривоносом, більше відповідають народним переказам, аніж історичним документам» [7, с. 32]. О. Стороженко часто захоплює уяву читача незвичайними, барвисто змальованими сценами. Інколи він, щоправда, цим надто захоплюється і «невиправдано затримує читацьку увагу на жорсткостях повстанців» [4, с. 142].

Історичний романтизм О. Стороженка відповідав програмним настановам журналу «Основа», головними з яких були необхідність національного відродження, утвердження національної самобутності народу і його культури. В «Основі» побачила світ більшість

оповідань прозаїка. Ці твори стоять в одному ряду з оповіданнями й нарисами, де йшлося про екзотику хутірського життя, старосвітські традиції.

Добре знаючи українську мову й усну народну творчість, навчаючись майстерності у М. Гоголя, О. Стороженко урізноманітнює манеру, започатковану Г. Квіткою-Основ'яненком, розширює її можливості, збагачує засоби характеристики персонажів, прийоми композиції і підготовлює ґрунт для нового етапу в розвитку української художньої прози, який почали І. Нечуй-Левицький і Панас Мирний.

За спостереженням С. Єфремова, О. Стороженко був міцно пов'язаний із попередньою літературною традицією, все ж цей «неабиякий знавець народної мови, якою вмів орудувати по-мистецькому» [1, с. 402], сприяв розвитку українського письменства в нову історичну добу.

Отже, О. Стороженко виявляє особливу закоханість у національну старовину, яка у своїх кращих виявах мирних часів зображується як ідеал людських взаємин та естетичних норм. Талановитий прозаїк О. Стороженко зробив істотний внесок у скарбницю української літератури, виявив творчий підхід до осмислення теми козацтва, збагативши образно-стильові форми епічного зображення, засоби романтичної поетики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Єфремов С. Історія українського письменства / Сергій Єфремов – К. : Femina, 1995. – 686 с.
2. Іщук А. О. Олекса Стороженко / А. О. Іщук // О. П. Стороженко. Твори : у 2 т. – К. : Держвидавництво художньої літератури, 1957. – Т. 1. – С. 5−15.
3. Гончар О. І. Проза // Історія української літератури XIX ст. : у 2 кн. / За ред. М. Г. Жулинського / О. І. Гончар. – К. : Либідь, 2005. – С. 543−569.
4. Нахлік Є. К. Українська романтична проза 20-60-х років XIX ст. / Є. К. Нахлік. – К. : Наукова думка, 1988. – 318 с.
5. Приходько І. Козацький дух Олекси Стороженка / Інна Приходько // Березіль. – 2000. – № 3-4. – С. 173−181.
6. Стороженко О. П. Марко Проклятий. Оповідання / О. П. Стороженко. – К. : Дніпро, 1989. – 623 с.
7. Хропко П. Яскравий представник романтичної прози / Петро Хропко // Дивослово. – 1995. – № 8. – С. 28−32.
8. Шамрай А. П. Українські оповідання Олекси Стороженка / А. П. Шамрай // Стороженко О. П. Твори : у 4 т. – Харків, 1928. – Т. 1. – С. 3−15.

REFERENCES

1. Efremov, S. (1995) Istoriya ukrainskoho pismenstva, Femina, Kyiv.
2. Ishchuk, A. O. (1957) Oleksa Storogenko, Tvory, Kyiv.
3. Honschar, O. I. (2005) Proza, Istoriya ukrainskoi literatury, Lybid, Kyiv.
4. Nachlik, E. K. (1988) Ukrainska romantychna proza, Naukova dumka, Kyiv.
5. Prychodko, I. (2000) Kozackyi duch Oleksy Storogenka, Berezil, no. 3-4.
6. Storogenko, O. (1989) Marko Proklyatyi. Opovidania, Dnipro, Kyiv.
7. Chropko, P. (1995) Yaskravi predstavnik romantichnoi prozy, Dyvoslovo, no 8.
8. Shamray, A. (1928) Ukrainski opovidania Oleksy Storogenka, Charkyv, Tvory, vol. 1.